

SPRÅKnytt

UTGITT AV SPRÅKRÅDET

36. årgang 2/2008

Er du *tverr*? Eller *fagleg*?

DETTE NUMMERET HAR ein artikkel om historia til *neger*, *finn* og *lapp*. Ord som ein gong var sensitive (*finn* og *lapp*), er no ute or saga, eit ord som ein gong var uproblematisk i norsk (*neger*), har i dag vorte høgst problematisk. Dette er språkets vesen. Ved å sjå bort frå at det er nettopp slik det er, bidreg me berre til komplikasjonar.

Språkrådet har merka at debatten om *nordmann* og *neger*, som har gått sidan hausten 2006, har hatt følgjer for språkklimaet. Mange har vorte forvirra og usikre. Det har meldt seg dei som vil forby offentleg bruk av ord som *døv*, *innvandrar*, *polakk*, *spanjol* og *ikkje-vestleg*. Nokre har til og med hevda at *tverrfagleg* ikkje burde brukast fordi det er ein negativ eigenskap å vera *tverr*. Oftare enn før må Språkrådet seia frå om at det ikkje er grunn god nok til å stansa ordbruk at nokon påstår at ordet er diskriminerande. Ei slik tilnærming til språkbruk er for det første det motsette av toleranse, for det andre er det på kollisjonskurs med korleis eit ope språksamfunn skal utvikla seg.

I det litt oppheta ordklimaet me har no, har Språkrådet plikt til å gjera to ting samstundes: Språkrådet skal forklara så sakleg som mogeleg korleis

folk bruker orda, og må streka under at verken Språkrådet eller andre personar eller grupper har rett til å bestemma (definera) kva ord i allmennspråket skal tyda. Ein må såleis godta at ord kan ha fleire bruksmåtar. Men – Språkrådet kan ikkje vera berre haldningslaust beskrivande. Språkrådet skal bidra til språkleg toleranse. Særleg i offentlege samanhengar pliktar ein å ta omsyn til kva den ein snakkar til eller om, meiner om den aktuelle ordbruken. Folkeskikk føreset at ein unngår å fornærma andre. Dermed blir det klokt å laga «veiledning i flerkulturelt språk» (Aftenposten) og «veiledning i inkluderende språk» (Arbeids- og inkluderingsdepartementet). Å ha debattar gåande om svartelisting av ord er derimot ikkje vårt samfunn verdig.

Det er usunn praksis å feia sensitiv språkbruk under teppet. Å omtala til dømes mørk hudfarge kan i visse samanhengar nettopp vera nødvendig for å kjempa mot diskriminering på grunn av hudfarge. Det ubehagelege sit ikkje i orda, men i hovudet. Difor er debatten om uønskete haldningar viktigare enn debatten om uønskete ord.

INNHALD 2/2008

1 «Finn», «lapp» og «neger»
– litt om sensitive ords liv
og død	17 Høy og majestetisk eller lav
og gemen? Om forbokstaven
i ordet <i>Internett</i>
7 Krasj! Ptom! Klask!
Noen ord om en bråkete verden	22 Det går så det gviner – eller til å
grine av
10 Namnemotar i Noreg frå
1700-talet til i dag	24 Enklaver og eksklaver
14 Språkhistorie og mathistorie	26 Spørjespalte
	27 Nyord

«Finn», «lapp» og «neger» – litt om sensitive ords liv og død

DAG F. SIMONSEN

OPP GJENNOM årene har Språkrådet ofte fått spørsmål om såkalt sensitive ord, særlig slike betegnelser på mennesker som er problematiske fordi de kan oppleves som krenkende. Språkrådet er blitt kraftig refset for å svare at et ord som «neger» kan brukes nøytralt. Både organisasjoner som African Youth in Norway og enkeltpersoner som Marianne Gullestad har hevdet at slike ord er rasistiske. Samtidig får Språkrådet henvendelser over e-post og telefon som viser at det er en god del andre som føler seg provosert av dette synet og påstander som knytter seg til det. Opinionsen er altså delt. Men i Norge har vi også eldre erfaringer med sensitive ord av liknende slag, som jeg tror kan ha ganske bred interesse. I denne artikkelen vil jeg se litt på dem og vurdere om de er relevante i dag. Jeg vil øg prøve å vise at Språkrådets rolle setter klare grenser når rådet skal delta og skal argumentere i debatter av denne typen.

Fra «finn» og «lapp» til «same» – en suksesshistorie

Det gamle norske ordet for same, særlig fra Trøndelag og nordover, var «finn». Dette ordet hadde på et tidspunkt utviklet en sterkt negativ klang i manges ører. Jeg kan huske fra min oppvekst nordpå at «finn» var noe folk ville unngå å vise at de var. «Lapp» stammer på sin side fra finsk og svensk, og

ble tidlig en internasjonal vitenskapelig term, på latin. I norsk dagligtale var «lapp» fra gammelt mest kjent fra deler av Nordland, der reindriftssamer fra svensk side årvisst kom ned til kysten. Dessuten hadde det en viss tradisjon også i eldre dansk-norsk litteratur.

Fra ca. 1850 økte innvandringen (av kvener) fra Finland til Finnmark og Troms sterkt, og nå ble den gamle språkbruken problematisk, særlig adjektivet «finsk», som ble tvetydig ved at det både kunne betegne folk fra Finland og samer (finner). Dette bidrog til at norske myndigheter gikk over til å bruke «lapp» og «lappisk» om samer for å skille dem fra kvenene. Og det var nok derfor «lapp» festet seg som den allmenne betegnelsen i riksspråket for en tid framover.

Midt under assimilasjonspolitikken tok samiske krefter initiativ til å endre denne terminologien. Det skjedde i forbindelse med en samepolitisk organisering før og rundt første verdenskrig. Ved stortingsvalget i 1921 samlet en liste kalt «Samerne» i valgstatistikken oppslutning nordpå. Litt før, i 1918, var den svenske «Lapparnas egen tidning» blitt avløst av «Samefolkets egen tidning», og i 1925 ble Finnemisjonens blad «Lappernes Ven» slått sammen med en annen publikasjon til «Samenes Venn», slik også Norges Finnemisjonsselskap seinere ble Norges Samemisjon.

Dette sprang altså ut av et politisk

ønske på samisk hold, og spredte seg så til de samiske kreftenes svenske og norske medspillere. Det var for øvrig ikke slik at ordet «samer», «sápmelaččat» på samisk, i utgangspunktet var noen allmenn samisk betegnelse på alle samer – dette kanskje i motsetning til «sámegiella», det allmenne ordet for samisk språk. I Kautokeino har «sápmelaččat» like fram til nå betegnet reindriftssamer, mens de fastboende har vært kalt «dálonat» (egentlig 'gårdsfolk, husfolk'). Også andre steder der det bodde samer, var det skiller i betegnelse.

Myndighetene fulgte nølende etter. Finnmark fylkesting anbefalte i 1932 at en ny reindriftslov som var på trap-pene, burde bruke «same», men i den endelige loven var dette ordet bare tatt med i parentes. Etter krigen, da myndighetene brukte to tiår på å utvikle et alternativ til fornorskningspolitikken, stod samekomiteen av 1956, med dette symboltunge navnet, sentralt. Da var imidlertid «same» alt tatt i bruk i organisasjons- og institusjonsnavn og i publikasjoner på norsk, også slike som stammet fra statlig hold, ser det ut til. Fra 1960-årene, da en ny samepolitikk gradvis ble satt ut i livet, har så «same» gradvis etablert seg som den dominerende betegnelsen i norsk.

«Neger» kommer under kritikk

Samtidig med dette, i 1960-årene, begynte også innvandringen til Norge fra områder utenfor Europa å øke. Og etter hvert som det ble stadig flere norske med mørk hudfarge, ble også ord som «neger» utsatt for kritikk, særlig utover i 1990-årene. Ifølge kritikerne er det et problem at majoriteten ikke vil ta inn over seg den nye situasjonen og slutte å bruke slike ord. La oss nå se på hva Bokmålsordboka sier om dette ordet:

neger m3 (gj ty. og fr fra sp og port. negro 'svart') person som tilhører el. opprinnelig kommer fra folkeslag med svart el. mørkebrun hudfarge som befolker Afrika sør for Sahara (kan oppfattes som neds[ettende])

Her gir ordboka først en deskriptiv forklaring (denotasjon), før den i parentes føyer til en opplysning om negativ bibetydning (konnotasjon). De som kritiserer bruken av «neger», hevder altså at de negative bibetydningene er så manifeste og sterke at hele ordet må bort. Enkelte mener at oppmerksomhet om hudfarge overhodet er forbundet med rasisme («rasialisering»), mens andre ønsker at ord som «svart», «afrikaner» e.l. skal brukes i stedet (om det finnes noe selvskrevent synonym, slik tilfellet var ved «finn» og «lapp», der «same» kunne gå inn, er imidlertid et åpent spørsmål).

Autoritative ordbøker som Bokmålsordboka er uunnværlige når en skal vurdere ords historie og betydning, og det gjelder naturligvis også for sensitive ord. Slik er det av mange grunner, men det er grunn til å advare mot dogmatisk bruk av opplysninger i ordbøkene, i den ene eller andre gode hensikts skyld. Oppføringene i ordbøkene er verdifulle bare når de gir holdbar informasjon om faktisk bruk og bruks-tradisjon. Hva kan en så si om bruk av «neger» på norsk i et historisk perspektiv? En summarisk gjennomgåelse av et par andre viktige ordbøker forteller noe.

Fra Robinson Crusoe til Hans Børli

I den store «Ordbog over det danske sprog» finner vi eksempler på bruk av «neger» helt fra 1720-årene, da Danmark hadde kolonier med slaver i Vestindia. Siden dansk på den tiden var skriftspråk i Norge òg, dekker de også nordmenns språkbruk.

De eldste eksemplene knytter seg gjerne til slaveriet, med sammensetninger som «negerhandel» og «neger-slaveri», eller er fra oversettelser av bøker som «Robinson Crusoe». De nedsettende konnotasjonene er ikke slående. Så, fra ca. 1850 og fram til 1933, da det aktuelle bindet kom, har ordboka mange eksempler på utvidet bruk, der «neger» dels betegner personer «der maa udføre groft ell. lidet anset arbejde», dels folk man mener likner på mørkhudede med røtter i Afrika, dels mennesker man mener har en laverestående kultur osv. Dessuten er det mange sammensatte ord på «neger-», med og uten nedsettende betydning eller klang. Som vi vet, er dette den moderne imperialismens og sosialdarwinismens tid, og det var nok i stor grad nå det vi kan kalle de moderne internasjonale (vestlige) «negerstereotypiene», befestet seg.

I Norsk Riksmålsordbok, som dekker årene fram til 1947, finner vi de samme hovedbetydningene av «neger» som i den danske ordboka, og i tillegg i alt 52 sammensetninger og avledninger med «neger-». En del av disse er direkte overført fra amerikansk engelsk, og det finnes både mer nøytrale og klart nedsettende ord. Det store antallet vitner om at «neger» har vært det språkvitenskapen kaller produktivt, og gjenspeiler nok blant annet stor og vedvarende interesse for amerikanske forhold.

Fra etterkrigsårene er det ikke mange nye ord på «neger-» i ordbøkene, og de få vi finner, har nok litt andre konnotasjoner enn mange av de eldre: «negerhater» (notert i 1963) og «negerlynsjing» (1975). Dette er etterkrigstiden med nye, frigjorte stater i Afrika, borgerrettsbevegelse i USA, kamp mot apartheid i Sør-Afrika og økende sympati for svartes rettigheter i norsk opi-

nion, slik det uttrykkes i Hans Børllis hyllest til Louis Armstrong fra 1962: «Hvor henter du kraften til / ditt opprør uten hat? Din / skinnende tone av lys / som gjennomstråler negernatta?»

De som vokste opp i Norge i 1950- og 1960-årene, ble påvirket av dette også hva konnotasjonene til «neger» angår. De rasistiske tonene fra mellomkrigstiden var nok ikke der på samme måte etter 1945. I tillegg kom en mer allmenn følelse av å leve i en ny og moderne tid. Jeg har ikke noe vitenskapelig belegg, men jeg mener å huske at ordet «neger» alt omkring 1970 hadde fått en klang av noe gammelmodig, i alle fall i ørene til yngre og politisk engasjerte mennesker. Det kunne kanskje alt være på vei ut.

En tvetydig og paradoksal status

Siden da ser det ut til at ordet har utviklet en paradoksal status – som halvt foreldet (gammeldags og kanskje komisk) og politisk ukorrekt («forbudt» å bruke) på samme tid, noe som vel fanges opp i Are Kalvøs satiriske boktittel «Kunsten å vere neger» fra 1996. Bokmålsordbokas parentes «kan oppfattes som neds» ble tatt inn i 2004 og er et uttrykk for at den nye debatten er observert også av leksikografene.

Og «neger» har uten tvil en slags dobbelt bunn gjennom på den ene side sin historiske arv og på den annen side de historiske skiftningene. At det blir kritisert som ledd i et mer omfattende oppgjør om «norskhet», «rasisme» osv., kompliserer imidlertid saken sett fra Språkrådets side, noe jeg skal komme tilbake til. Det dreier seg til dels om en helt ny måte å argumentere politisk på, som det er vanskelig å imøtegå ut fra tradisjonelle «sektorpremisses» som språkvitenskap eller norsk språkpolitikk. Det konkrete utgangspunktet kan

være diskusjoner om innvandringspolitikk, der kritikken av ord som «neger» jo inngår – og er blitt lagt merke til – men perspektivet omfatter vel hele globaliseringen og de sosiale prosessene som knytter seg til den.

Mange – særlig yngre – vil si at individer sjøl må ha rett til å «definere hvem de er», og ut fra dette synet kan folk naturligvis avvise å bli kalt «neger» eller hva som helst annet offentlig. En slik radikal omsnuing av perspektivet på språkbruk, fra det en kunne kalle det *sosialt gitte*, til individers og gruppers *rettigheter* i offentligheten, er riktignok bare en del av resonnetet. Kritikkerne er nemlig først og fremst opptatt av de nedsettende konnotasjonene, og her minner jo utgangspunktet om det som gjaldt for den samiske kritikken av «finn» og «lapp». Men kanskje ser de ikke, eller vil de ikke se, *hele* historien? At konnotasjonene til «neger» endret seg etter siste krig, kan jo nettopp forklare hvorfor så pass mange andre har møtt påstanden om at «neger» pr. definisjon er et rasistisk ord, med hoderisting og protester.

Hvordan kan meningene være så delte? En mulig grunn er at når spørsmålet om å påvirke bruken av ord på politisk grunnlag igjen er kommet på dagsordenen i Norge, klinger denne gangen debatter i utlandet, særlig i Storbritannia og USA, med. Det vil si at den generelle avvísningen av «neger» kanskje bygger på språkbrukstradisjoner i engelsk mer enn i norsk, eller at problemstilling og argumenter er hentet fra en «globalisert» prinsippdebatt som i alle fall store deler av norsk opinion ikke var forberedt på. Et annet viktig forhold er at mange sikkert knytter debatten om «neger» til holdninger til innvandringspolitikk, og også dette kan skjerpe motsetningene.

Nyttige erfaringer?

Det virker altså som om kritikken av «neger» har utfordret etablert språkbruk og manges meninger om hva som ligger i ordet, på et noe sviktende grunnlag. Når debatten samtidig er blitt knyttet til påstander om rasisme og til innvandringspolitikk, skapes det et inntrykk av *kamp*, noe som kan ha bidratt til den brede medieinteressen.

Som vi har sett, var overgangen fra «finn» og «lapp» til «same» noe av en suksesshistorie, som viser at det er mulig å få gjennomslag for å endre betegnelsen på folkegrupper ad politisk vei. Hva kan en så si om dagens debatt i lys av dette?

Mens diskusjonen om «neger» føres på fjernsyn på dagens maner, ser det ut til at overgangen fra «finn» til «lapp» og videre til «same» skjedde uten nevneverdig offentlig debatt, i alle fall på riksplan. Prosessen strakte seg dessuten over lang tid, og en grunn til suksessen var vel at saken egentlig ikke interesserte majoriteten. For de fleste var samene et fjernt og eksotisk folkeslag, og de norske som holdt til i områder der det også bodde «finner» eller «lapper», var forholdsvis få og kunne ikke nødvendigvis ha stanset endringene om de hadde prøvd. I motsetning til dette er «neger» et ord som kan engasjere mange eller alle, på den ene eller andre siden.

Den aller viktigste grunnen til suksessen for «same» var likevel omleggingen av norsk samepolitikk og de etter hvert sterkt endrede holdningene til samespørsmål i norsk opinion. Dette medførte ikke bare at staten etter hvert ble lydhør for oppfatninger på samisk hold, men det hadde faktisk betydning i seg sjøl at staten førte en «samepolitikk», fordi den dermed også – da politikken ble lagt om – kunne skifte ut

«lapp», som var en administrativ term (noe «neger» naturligvis ikke er!).

Her spilte det utvilsomt en viktig rolle at samene var få og bosatt på et avgrenset område i nord, med et språklig-kulturelt fellesskap fra gammelt, ikke det utvendige attributtet hudfarge, som jo er det eneste som forener dem som har vært kalt «negerer». Samer kunne også vise til en historisk hjemstavsrett og ha ryggstøtte i rettighetsarbeid i FN. Som etnisk gruppe har samene etter hvert oppnådd atskillig sympati hos majoriteten av norske (som jo ofte er ganske nasjonalsinnede for sin egen del). Mørkhudede bor det derimot i mange land, i stort antall, slavenes skjebne tilhører verdenshistorien, og de svartes situasjon i USA er tema i musikk, film osv. Også «negerstereotypiene» i Norge, positive som negative, er ofte innført gods.

Det er altså lett å peke på ulikheter som begrenser overføringsverdien. I tillegg kommer den forskjellen at mens samene *ikke* tok sikte på at andre skulle slutte å omtale dem som gruppe, men bare bruke et annet ord, er nettopp *det* målet for en del av dem som kritiserer «neger» – at norske med mørk hud ikke skal omtales som en «gruppe» de ikke utgjør, på grunnlag av hudfarge – eller en vil i stedet ha andre, mindre belastende ord (men står strengt tatt uten et omforent alternativ), slik vi så.

Avslutning:

Myndighetene og språkbruken

Det er ikke gitt hva som blir utfallet i debatten om «neger». Som jeg har prøvd å vise, er den neppe noen egentlig språkpolitisk motsetning, snarere noe helt annet og kanskje noe mye mer, knyttet til sosiale omgrupperinger og nye kodekser for atferd i det global-

iserte offentlige rom (kamp om hvem som skal ha adgang til mediene i fremtiden, hvilke premisser som skal gjelde, osv.), noe det dessverre ikke er anledning til å gå nærmere inn på her. Men globaliseringen og medieutviklingen har i det hele tatt hatt sitt å si for at slike debatter oppfattes som viktige.

Språkrådet er blitt kritisert for ikke å ville fjerne «neger» fra språket. Men det er jo ikke slik at Språkrådet oppfordrer folk til å bruke ordet, heller! Dette reiser imidlertid det viktige spørsmålet om hvordan myndighetene bør stille seg til regulering av språkbruk, rent prinsipielt. Jeg skal la spørsmålet om forholdet til ytringsfriheten ligge. Men stadig flere ord blir oppfattet som sensitive. Fra publikum får Språkrådet henvendelser ikke bare om «neger», «mulatt» og «tater», men også om «keivhendt», «dødfødt» og til og med «utbrent», som noen vil ha vekk fordi det er så «negativt».

Det er ingen tvil om at myndighetene har en mulighet til å påvirke folks språkbruk. I 1930-årenes Finnmark var tiden åpenbart ikke moden for å justere lovtermer slik en del samer ønsket (det stred jo mot den herskende fornorskningspolitikken). Men i 1997 – på et tidspunkt da likestillingspolitikken var godt etablert i Norge – forsøkte myndighetene på noe liknende da Norsk språkråd og Kompetansesenter for likestilling – som de to statsorganene da het – sammen gav ut brosjyren «Kjønn, språk, likestilling», for å bidra til en mer kjønnsbalansert ordbruk i samfunnet.

Spørsmålene som reiser seg, er imidlertid mange. Slik diskusjoner om rasisme går langt ut over Språkrådets mandat, kan en se et engasjement i forbindelse med kjønnsnøytrale eller sensitive ord i lys av en mer omfattende

allmennpolitisk debatt om statlig regulering, der et (underordnet) statsorgan må kjenne sin rolle. For Språkrådet er det nødvendig å skille mellom et språkpolitisk nivå, der statens politikk settes ut i livet, og hva en personlig eller privat måtte ha av meninger og preferanser om dette og hint. Et slikt skille er viktig fordi det vil legge begrensninger på hvilken argumentasjon Språkrådet kan benytte i mediene uten å gå ut over sitt mandat.

Det er nok også grenser for hva det er mulig å oppnå. Ord som frarådes, kan fortsette å leve et hemmelig liv. I dokumentet «Sensitive ord», som Norsk språkråd vedtok i 2001, heter det blant annet: «Det er ikkje ei oppgave for Språkrådet å prøva å gjera språket 'politisk korrekt' ved å setja ord på indeks. Dét er det snautt mogleg å få til, og det fører dessutan lett til meiningspress og hyklari og til at orda lever vidare med eit tvitydig, uoffisielt 'forbods'-stempel. Ei betre løysing er å satsa på toleranse og folkeskikk.» Dette kan være kloke ord, men de fordrer kanskje at Språkrådet samtidig avstår fra sjøl å innta altfor sterke standpunkter offentlig i «orddebatter» som kommer opp, slik noen kan ha fått inntrykk av at det tidligere har gjort.

Kilder:

Bokmålsordboka, Oslo 2005, <http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>.

Øystein Bottolfson:
Finnmark fylkeskommunes historie. Vadsø 1990.

Marianne Gullestad:
Det norske sett med nye øyne. Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt. Oslo 2002.

Randall Kennedy: *Nigger. The Strange Career of a Troublesome Word*. New York 2003.

Kjønn, språk, likestilling, Oslo 1997, <http://www.sprakradet.no/Raad/Kjoenn/>.

«Kunsten å forsvare ordet 'neger'», www.ayin.no/index.php?id=365375.

Inger-Lise Lien:
Ordet som stempler djevlene. Oslo 1997.

Norsk Riksmålsordbok, bind I–VI, Oslo 1937–95.

Nyord i norsk 1945–45. Oslo 1982.

Ordbog over det danske sprog, bind I–XXVII. København 1919–54.

«Sensitive ord», http://www.sprakradet.no/Raad/Andre_emner/Sensitive_ord/.

Nordisk klarspråkskonferanse

Nettstadene til styresmaktene er temaet for den nordiske klarspråkskonferansen 2008 i Bålsta utanfor Stockholm 16.–18. oktober. Språkrådet i Sverige er

vertskap for konferansen. Det kjem til å bli lagt ut meir informasjon på nettsidene til Språkrådet.

Krasj! Ptom! Klask!

Noen ord om en bråkete verden

OLIWIA SZYMAŃSKA

DET LAR SEG IKKE nekte at vi er omgitt av lyder samme hvor vi oppholder oss. Bråk utsettes vi for fra alle mulige kilder, og det fins ingen måte å unngå det helt på. Lyder utgjør en vesentlig del av vårt daglige liv. Selv språket som vi bruker til daglig, og hvert et sukk vi trekker, er jo ikke noe annet enn nettopp lyder. Også når vi tilsynelatende sitter helt stille, er det aldri helt stille. Lyder lager vi også når vi sover. Vi puster, vi snorker, vi skjærer tenner eller smatter av og til. Hvis vi ikke sover, men sitter helt stille, er det magen vår som rumler og på den måten minner oss om at den bør få påfyll. Lydene er vi altså ikke i stand til å ta knekken på eller rømme fra. De er en naturlig del av vår tilværelse.

Knappt noen tenker over slike uvesentlige ting som de lydene som omgir oss, men for dem som gjør sitt beste for å lære et fremmed språk og bruke det på en så naturlig måte som mulig, er lyder veldig viktige. Hvert språk har nemlig sine egne ord for å beskrive eller gjengi lyder. Selv om onomatopoetika, det vil si «lydmalende ord», ofte ligner på den lyden som de betegner, varierer de litt fra språk til språk. Likevel fins det noen generelle regler, en kan kalle det pekepinner, som retter oppmerksomheten mot entydige assosiasjoner. Konsonanter eller konsonantkombinasjoner bringer tankene våre hen på bestemte lydrområder. Når vi hører ord

som *rasle*, ser vi sammenkrøllet papir for oss. Ved *knas* og *knus* tenker vi på noe som går i stykker, mens *dundre* og *tordne* varsler noe skremmende. Likevel bestemmes lyder nærmere ved hjelp av litt mindre enheter. Det jeg her har i tankene, er vokaler som avgjør om lyden vi hører, er høy eller lav, om gjenstandene som lager lyden, er små eller store, tunge eller lette. Selv om dette kan høres rart, har jeg til hensikt å bevise at påstanden er riktig.

I denne artikkelen støtter jeg meg til et lite korpus som består av lyder (NB *ikke* lydmalende eller lydsymboliske ord) hentet fra noen tegneserier.

Tegneserier prøver å gjenskape virkelighetens verden, det vil si at de innfører bevegelser og lyder som enten gir en bakgrunn for hele historien, som uttrykker seriefigurenes emosjoner eller rett og slett lyder som de lager. Ved å bla igjennom tegneseriene støtte jeg på en utrolig mengde ord (219 lyder i så få som 9 tegneserier) som gjengir nettopp lyder. Siden lydene er veldig ulike og tallet på dem er så høyt, klarte jeg å inndele dem i 12 klasser. Hver klasse omfatter lyder av en bestemt type, dvs. lyder som er karakteristiske for visse aktiviteter. På den måten fikk jeg en gruppe knyttet til mat og drikke, altså lyder som vi lager når vi sitter og spiser, gjenstander som befinner seg i lufta (til og med flygende hunder og drag-er), «våte» lyder, altså lyder som har

noe med væske å gjøre, menneskelyder som gir uttrykk for fysiske og psykiske tilstander, lyder vi hører under skyting, maskinbråk, krasjer og andre ulykker, knirkende gjenstander og skyving av gjenstander, slåsskamper, bankende lyder, til og med musikk og dyrelyder og til sjuende og sist en gruppe ulike lyder som ikke lot seg klassifisere.

Den påstanden som jeg til en viss grad har smuglet inn mellom linjene, er at ved å se på selve ord-lydene, er vi i stand til å vurdere om gjenstanden som f.eks. kommer til å treffe oss i hodet, er stor eller liten, osv. For å bevise at det er mulig å bedømme slike forhold, skal jeg først henvisne til vokalsystemet i norsk. Denne særegenheten stemmer for alle germanske og slaviske språk, men siden jeg undersøker fenomenet i norsk, er det nettopp det norske systemet jeg skal beskjeftige meg med.

De tradisjonelle fonetiske skjemaene gjør det lettere å dele de norske vokalene inn i ni grupper, nemlig åpne, halv-åpne, halvlukkede og lukkede, dersom graden av munnåpning tas i betraktning, og fremre, middels og bakre når vi fokuserer på stedet i munnen der lyden lages. Etter denne inndelingen kan vi skille mellom høye, og på en måte lette, lyse, lyder og lave og derfor tunge og mørke lyder. Den første gruppen består av vokalene *æ*, *e*, *y* og *i*, som i *soipp*, *svælg*; *bjeff*; *skvirt*, *sniiff*, *sniifs*, *ding*, *knirk*, *whip*, *spytt*, og den andre inneholder *o*, *u*, *ø*, *å*, som i *gomle*; *dundre*, *rumle*, *plutt*, *ørp*. Mens vi blant de første lydene ikke fornemmer noe skremmende, siden ord-lyden betegner noe lite eller lett, noe som ikke truer oss, vekker de andre lydene en slags uro, betegner noe uhyggelig. Det fins også en tredje gruppe, som omfatter de vokalene som ligger i midten, dvs. *a*, *u*, og *e*, som *slam*, *krakk*, *budda budda* og *knekk*. Styrke- og skrem-

megraden utgjøres av de fonetiske omgivelsene, altså konsonanter. Der- som omgivelsene f.eks. er frikativer (som *f*, *s*, *z*), oppfattes lyden ikke som skremmende, men i kombinasjon med plosive konsonanter (f.eks. *p*, *t*, *k*, *b*) er skremmeeffekten der. Det er i hovedsak vokalene som avgjør om vi oppfatter f.eks. det som flyr eller faller, som en stor eller liten gjenstand. Denne effekten oppnår vi ved ganske enkelt å bytte ut en vokal mot en annen. Jeg har laget et sett av ord for å vise hvordan dette virker (lydene er ordnet etter styrkegrad).

<i>svijsj svusj</i>	<i>pling plang plong</i>
<i>sniifs snafs snufs</i>	<i>piff poff puff</i>
<i>skvirt skvort</i>	<i>knas knus</i>
<i>ding dang dong dung</i>	<i>wham whom</i>

Både *svijsj* og *svusj* viser til noe i luften som flyr eller faller med stor hastighet. Det inntrykket vi får når vi hører *svijsj*, er at gjenstanden er liten, f.eks. en fjærball, mens *svusj* betegner noe tyngre eller større (f.eks. en planke eller en pose med varer i). Lydene *sniifs*, *snafs* og *snufs* høres når vi gråter eller når nesene renner. Også her er det vokalen *i* som gjør sniffingen lettere og mer diskret enn vokalen *a* i *snafs* og *u* i *snufs*, som gir oss et bilde av en stor og hoven nese med masse snørr i.

Skvirt og *skvort* betegner sprutende vann. Men mens *skvirt* bare gjengir et par dråper, er *skvort* en skikkelig sprut.

Ding, *dong* og *dung* kan oppfattes som nesten det samme. Alle tre er dørklokkelyder. Likevel opptrer de også når noe faller ned, og da er forskjellige store. *Ding* – f.eks. en teskje, *dong* – en plastskål og *dung* – en tung ordbok.

Akkurat de samme forskjellene gjelder *pling*, *plang* og *plong*, men her har vi å gjøre med musikklyder. For å legge merke til forskjellene er det nok å fore-

stille seg tangentene på et piano: Lyse lyder (*kling*) ligger litt til høyre, litt mørkere lyder (*plang*) ligger i midten, og helt mørke lyder (*plong*) ligger til venstre.

Lydene *piff* og *poff* opptrer når noe kastes opp i luften, men *piff* er liten og lett, mens *poff* har litt større vekt. *Piff* hører vi også når det lekker ut luft fra et dekk, mens *poff* kommer på banen når noen tar et bilde med blits.

Knas og *knus* er to ubehagelige lyder som hører med når noe knuses. *Knas* hører vi når en porselenskopp går i stykker, mens *knus* passer bedre for en leirkrukke, altså for noe tyngre og mindre skjørt.

Til slutt kommer *wham* og *whom*. Begge opptrer når noen blir slått eller gjør en sving. Må vi velge mellom to onder, la oss da ta *wham*, for da risikerer vi bare et slag med hånden og ikke f.eks. et spark, som vi risikerer hvis vi velger *whom*.

Det fins også en annen måte å frembringe eller modulere ord-lydene på, og det er intensiteten de ytres med. Støygraden kan oppnås ved å bruke den samme vokalen flere ganger etter hverandre, som i *raap! woof, wooschhh, kaploosch, kraak! gaaah, broooum, rhaaa!, woou, diing! skreeeech, piip!* Da blir lydene betraktelig høyere, de

varer lenger, og de klirrer i øret. Der- som noe gir en vedvarende, monoton eller rett og slett kjedelig lyd, tyr en til repetisjon. Jo mer irriterende lyden er, desto flere ganger gjentas den, som i f.eks. *knas! knas! knask! tygg! tygg! tygg! glubb! glubb! glubb! flap flap flap, blam! chcika!, blam, chicka! blam! budda, budda budda budda, whip whip whip whip*, osv.

Disse eksemplene viser at det fins et bestemt mønster å lage ord-lydene etter. Oftest ligner de på virkelige lyder, og da er det konsonanter som spiller en viktig rolle. Fremre vokal tas i bruk for å gjengi høye eller lyse lyder, mens bakre vokaler uttrykker tunge og mørke lyder. Dramatikken, og med den slutteffekten, kan forsterkes ved å forlenge lyden. Irriterende og ensformige lyder kan gjengis ved at de blir brukt flere ganger. Trolig passer denne regelmessigheten ikke bare for germaniske og slaviske språk, men også for de øvrige. Det kan godt tenkes at effekten oppnås på akkurat den samme måten dersom vi blar igjennom en tegneserie på arabisk eller swahili. Jeg ville tro at de omtalte grepene er intuitive og like i alle verdensdeler, men det kan en bare finne ut ved å studere tegneserier på flere språk.

Namnemotar i Noreg frå 1700-talet til i dag

GULBRAND ALHAUG

NÅR BEGYNTE VI å få namnemotar i Noreg? Innføringa av kristendommen førte til store endringar i namnetilfanget i Noreg. Såleis fekk vi kristne namn som *Maria*, *Cecilia*, *Jakob* og *Peter* til Norden – jf. *Maria Haraldsdotter*, *Cecilia Gyrdsdotter*, *Jakob Olavsson* og *Peter Byrdesvein* (som alle er nemnt i Snorre). Men representerer dei kristne namna ein namnemote? Eg vil seia nei. Når folk tok i bruk dei kristne namna i mellomalderen, hang det saman med ei djupare endring i samfunnet – overgangen frå den gamle gudetrua til kristendommen. Sjøelve moteomgrepet går ikkje på slike djuptgripande endringar, men meir på «overflatefenomen», t.d. klesmotar til ulike tider. I denne artikkelen vil eg gjøra greie for nokre namnemotar frå 1700-talet til i dag.

Dobbeltnamn

Frå utlandet fekk vi på 1700-talet inn fleirnamnsmoten, t.d. *Hanna Petrina* og *Maria Georgina*. Ja, somme foreldre pryda barna sine med enda fleire fornamn, t.d. *Gerhard Wilhelm Christopher* og *Helena Margretha Nicolina Antonetta*. I folketeljinga av 1801 har 8,0% av kvinnene og 3,4% av mennene minst to fornamn. Her ser vi forresten eit allment trekk ved namnemotar: Ein ny mote får fyrst gjennomslag i kvinnenamna.

Det var fyrst og fremst tyske innvandrarar som tok med seg fleirnamns-

moten til Noreg, men ettersom denne moten hadde fått tidligare fottfeste i Danmark enn i Noreg, var det også ein del embetsmannsfamiliar frå Danmark som bidrog til at moten spreidde seg i Noreg. Det var særlig overklassa, t.d. prestar og offiserar, som tok i bruk den nye namnemoten, og dette er eit vanlig sosialt mønster når ein namnemote spreier seg: Han begynner i overklassa og spreier seg etter kvart til lågare sosiale lag.

Kvinnenamn laga av mannsnamn

Ovafor har eg nemnt *Helena Margretha Nicolina Antonetta* som eit døme på fleirnamnsmoten. I dette namnet får vi samtidig demonstrert ein annan namnemote frå 1700-talet: kvinnenamn på *-ina* og *-ine* – jf. *Nicolina*. Denne namnemoten slår ut i full blom på 1800-talet, men alt på 1600-talet fins det døme på denne moten. Såleis blir ei dansk prinsesse i 1650 døypt *Wilhelmine Ernestine*. Det vi ser her, er at jenter blir oppkalla etter mannlige slektningar, her er det *Wilhelm* og *Ernst*. Dette er noko nytt: oppkalling over kjønnskiljet. Etter kvart er det fleire suffiks som blir tekne i bruk, og på 1800-talet er desse blant dei vanligaste:

<i>-e/-a</i>	<i>Anton-e, Anton-a</i>
<i>-ine/-ina</i>	<i>Jens-ine, Jens-ina</i>
<i>-ette/-etta</i>	<i>Jon-ette, Jon-etta</i>

Ved overgangen til 1900-talet blir det så teki i bruk andre suffiks i denne funksjonen, t.d. *-y* i *Jensy* og *Sverry*. Nå kjennes *-ine* litt gammaldags, og *Jensy* kjem i staden for *Jensine*. Denne moten med å kalle opp jenter etter menn kjem eigentlig frå katolske land, men der var denne skikken avgrensa til oppkalling etter mannlige helgenar, t.d. *Stefana* etter *St. Stefan*. I Norden utvida ein så dette systemet slik at jenter også kunne bli oppkalla etter menn som ikkje var helgenar. Namn som *Ingvarda* og *Arvida* er døme på dette.

Namna på *-ine* var særleg populære i namn nummer 2, t.d. *Anne Wilhelmine*, og av dei som hadde eit dobbeltnamn i Nord-Noreg i perioden 1865–1900, var det heile 29 % som bar eit *-ine*-namn som det andre namnet. Namn som er resultat av oppkalling over kjønnskiljet, har vori kalla moveringar, ein term som er lånt frå ordlagingslæra – jf. *pianistinne* som movering av *pianist*. På norsk burde vi kanskje ha ein betre term.

Mens det var ein utbreidd mote å kalle opp jenter over kjønnskiljet, skjedde det motsette sjeldan – at gutar vart oppkalla etter kvinner, t.d. *Irenius* av *Irene*. Døme på menn med slike sjeldsynte fornamn er komponisten *Catharinus Elling* (f. 1858) og vår fyrste litteraturprofessor *Cathrinus Dorotheus Olivius Bang* (f. 1822). Det var i det heile mye gjævare å bli oppkalla etter ein mannlig enn etter ein kvinnelig slektning. I dag – med auka likestilling – vil ein kalle dette kjønnsdiskriminering.

Nordiske namn

Frå omtrent 1860 fekk vi ein ny namnemote, den nordiske namnerenessansen. Inspirert av nasjonalromantikken tok da nordmenn i bruk namn frå sagatida, t.d. *Hjördis*, *Dagny*, *Gudrun*,

Gunnar, *Sigurd* og *Sverre*. Slike namn fann foreldra i Snorre og annan sagalitteratur. Dette var gjerne namn som hadde legi i dvale i mange hundre år, og som nå vart gjenfødd (jf. termen *namnerenessanse*). Også denne namnemoten fekk fyrst innpass i overklassa, men i dei store byane var ein del av desse namna, t.d. *Hjördis* og *Dagny*, mest brukt i lågare sosiale lag mot slutten av 1800-talet. Her kan vi observere ein «namnedynamikk» i klassesamfunnet på 1800-talet: Etter kvart som overklassa oppdaga at fornamna «deira» var tekne i bruk i lågare sosiale lag, måtte dei finne nye namn til barna sine for å markere sosial avstand. Namn var på den måten berarar av det den franske kultursosiologen Pierre Bourdieu har kalla «symbolsk kapital».

Dei nordiske namna vart enda meir populære utover på 1900-talet. Eit av dei mest omtykte var *Arne*, og nærme 4 % av gutane i kvart årskull i mellomkrigstida fekk dette namnet. Mens mange foreldre i siste halvdel av 1800-talet kunne vera inspirert av Bjørnsons nasjonalromantiske bondeforteljing «*Arne*» (1859), var det ikkje lenger nasjonalromantikken som låg bak når foreldre valde *Arne* og andre nordiske namn på barna sine i mellomkrigstida.

Av dei gutane som var fødd i perioden 1900–1904, var det litt over 30 % som fekk nordiske namn. Utover på 1900-talet gjekk det så sakte og sikkert oppover med dei nordiske namna til toppen vart nådd i 1950-åra. Da var det litt over 60 % av gutane som kunne pryde seg med eit nordisk namn. Deretter gjekk det nedoverbakke, og i perioden 2000–2004 var det berre 16 % av gutane som fekk slike namn. Like før hadde forresten den nedgåande kurva for dei nordiske mannsnamna kryssa

den oppstigande kurva for dei bibelske mannsnamna.

Ein kunne kanskje ha venta at Lillehammer-OL i 1994 ville ha ført til eit oppsving for nordiske namn, men *Sondre* er det einaste dømet eg vil oppfatte som ein klar OL-effekt. OL-elden vart tent i Morgedal, fødestaden til den legendariske skiløparen Sondre Norheim, og på topplista for 1990-åra finn vi *Sondre* på ein 18. plass. Som kurva på nettsida til Statistisk sentralbyrå viser, fekk namnet ei bratt stigning i fyrste halvdel av 1990-åra. Også før OL i Oslo (1952) og Squaw Valley (1960) vart OL-elden tent i Morgedal, men da førte ikkje det til nokon auke for det lite brukte *Sondre*-namnet.

Bibelske og kyrkjelige namn

I 2006 er topplista for gitar prega av bibelske og kyrkjelige namn – med 10 namn blant dei 14 mest populære (her med rangnummer i parentes): *Jonas* (1), *Mat(h)ias* (2), *Andreas* (4), *Elias* (5), *Kristian/Christian* (6), *Sebastian* (7), *Markus/Marcus* (8), *Tobias* (10), *Martin* (11), *Lukas* (14).

Nokre av desse namna var så å seia ikkje brukt på 1800-talet. Såleis hadde berre tre menn helgen helgenamnet *Sebastian* i folketeljinga av 1900. Moten med bibelske mannsnamn begynte i 1970-åra da omtrent 5 % av gutane hadde eit slikt namn. Deretter har det gått gradvis oppover med desse namna, og av gutane som var fødd i perioden 2000–2005 har omtrent 20 % eit bibelsk namn. Korleis kan vi forklare denne namnemoten? Kyrkjene er ikkje akkurat stappfulle under gudstenesta i dag, og det må vera andre grunnar enn religiøse til at desse namna har vorti så populære. Det er ikkje berre i Noreg, men også i mange andre land i Europa at dei bibelske mannsnamna

toppar namnelistene i dag. Ei mulig forklaring på populariteten kan vera at ein del av desse namna fyrst vart populære i USA, særlig i det såkalla «bibelbeltet» i det søraustlige USA. Ettersom religionen spelar ei viktig rolle i dette området, er det rimelig at det her er kristendommen som ligg til grunn for populariteten for dei bibelske namna. Europa har jo teki imot sterke kulturimpulsar frå USA (film, popmusikk osv.), og det er naturleg at vi også har vori mottakelige for namneimpulsar frå USA. Men når foreldre i Europa har gitt barna sine bibelske namn, har dei nok ikkje assosiert dei med Bibelen, men heller omtolka dei som internasjonale namn. Det er nok på den bakgrunnen vi kan forklare internasjonal stavemåte i nokre av desse namna, t.d. *Marcus*, *Lucas*, *Sarah* og *Leah*. Om norske foreldre hadde funni dei i Bibelen, ville dei nok ha skrivi dei slik dei er stava der: *Markus*, *Lukas*, *Sara* og *Lea*. Også *Noah* kan nemnas i denne samanhengen, men merkelig nok er det denne unorske stavemåten med *h* som er brukt i dei siste bibelomsetjingane. Forma *Noa*, som er brukt i tidligare bibelomsetjingar, høver best i norsk skriftspråk ettersom vi ikkje uttaler *h* i utlyd.

Engelske og franske namn

Engelske og franske namn har på ingen måte hatt så stor innverknad på namnemønsteret i Noreg på 1900-talet som dei nordiske og bibelske namna. Vi kan likevel peike på nokre periodar da desse namna har hatt eit oppsving, men her er det tale om tendensar, og eg finn dei ikkje sterke nok til at det t.d. er grunnlag for å rekne med ein spesifikk fransk namnemote på 1900-talet.

Dei fleste engelske kvinnenamna når toppen i perioden 1920–1924, t.d. *Annie*/

Anny, Edit, Evelyn, Lilly og Mary. For dei engelske mannsnamna kan vi rekke med tre bølger. Den fyrste kjem tidlig på 1900-talet – med namn som *Arthur, Edvin og Henry* – mens den andre gjør seg gjeldande i mellomkrigstida – med bl.a. *Harry og Willy*. Den sterkaste bølga slår over oss mellom 1960 og 1985. Da ligg bl.a. desse namna på toppen av kurva si: *Johnny, Ronny, Tommy, Frank, Glenn, Kenneth, Kent, Raymond, Robin, Roger, Roy, Richard og Tom*.

Mens det er mannsnamna som dominerer blant dei engelske namna, kan vi registrere det motsette for dei franske namna. Her er det berre eitt mannsnamn, *André*, som er omtykt, mens kvinnenamna gjør meir av seg, t.d. *Anette, Charlotte, Henriette, Jeanette og Louise*. Desse kvinnenamna når toppen mellom 1980 og 2000.

Hilda og Hilde – «a-mote» og «e-mote»

Eg har tidligare i artikkelen peikt på at bl.a. ulike kulturimpulsar kan ligga til grunn for namnemotane, t.d. nasjonalromantikken som inspirasjon for den nordiske namnerenessansen. På tvers av slike kulturimpulsar kan det påvisas bestemte strukturelle motemønster. Slike strukturelle mønster er lettast å påvise for kvinnenamna, bl.a. for tostava namn med utlyd på *-a* og *-e*, t.d. *Hilda og Hilde*. Tidlig på 1900-talet har vi ein «a-mote» da namn som *Hilda, Laura, Lina, Magda, Minda, Ragna og Olga* er populære. Når vi så kjem lenger ut på 1900-talet, tek «e-moten» over, t.d. *Grete, Tove og Wenche*. Særlig vanlige blir dei frå omtrent midten av hundreåret, t.d. *Bente, Hanne, Hege, Helle, Hilde, Jane, Janne, June, Lene, Line, Mette, Stine, Tone, Tonje, Trine og Trude*. Innafor same strukturtype kan vi finne

både utanlandske og nordiske namn, t.d. *June, Grete, Wenche – Tove, Hege, Tone*. I siste halvdel av 1900-talet er det så duka for ei ny «a-bølge», men da med heilt andre namn enn dei som dominerte tidlig på 1900-talet, t.d. *Anja, Ina, Lena, Linda, Nina, Pia, Tanja og Tina*. Og i topplista for 2006 endar alle dei sju vanligaste – bortsett frå *Julie* (nr. 4) – på *-a*: *Thea, Emma, Sara, Ida, Hanna og Nora*.

Korte namn

Ein annan strukturtype som har vori populær på 1900-talet, er korte namn, nærmare bestemt einstava namn. Denne typen har særlig vori vanlig i mannsnamn, t.d. *Fred, Jan, Kai, Kjell, Svein, Ulf, Dan, Glenn, Jim, Jo, Jørn, Ken, Kim, Pål, Stig, Tom og Trond*. Dei fleste begynner å gjøra seg gjeldande i mellomkrigstida og når ein topp midt på 1900-talet. Også einstava kvinnenamn har blomstringstida si i denne perioden, t.d. *Aud, Bjørg, Brit, Liss, Unn, Ann, Gro, Gry, Gunn og Siv*. Desse namna har både nordisk og utanlandsk bakgrunn, t.d. *Kjell, Svein, Ulf, Stig, Trond – Jan, Kai, Glenn, Jim, Ken*. I dag derimot har denne strukturtypen gått av moten, og på topplista for 2006 må vi heilt ned på 38. plass før vi finn eit einstava namn – *Mats*. I sterk kontrast til dette står topplista for 1949 da åtte av dei ti vanligaste mannsnamna har éi staving: *Jan, Per, Kjell, Geir, Svein, Knut, Tor, Odd og Hans*.

Kva for namnemotar vil vi få i framtida? Eg finn det vanskelig å spå om det, men vil nemne at ein dansk namneforskar, Eva Villarsen Meldgaard, trur at det snart går mot ein ny renessanse for dei nordiske namna i Danmark.

Språkhistorie og mathistorie

HENRY NOTAKER

DA DE SÅKALTE nasjonsbyggerne på 1800-tallet samlet inn folkeviser, folkeeventyr, folkedrakter, bondehåndverk og dialektord, var det ingen som brydde seg om maten. Den første samlingen av oppskrifter på eldre retter fra norske bygder ble utgitt så sent som i 1932. Innsamlingen var basert på muntlig overlevering og såkalt minnestoff, og det er vanskelig å bestemme hvor lange tradisjonene for disse rettene er, uten å ty til andre kilder. En spesiell kildetype er de ordlistene som ble laget i Norge fra 1600-tallet og framover. Der dukker det opp flere navn på matvarer og matretter.

Ordlister og oppskrifter

Noen av ordene i disse listene er forklart med tilsvarende ord på dansk, spa = suppe, soup = kjernemelk, møsse = valle. Men i en rekke tilfeller fantes ikke et tilsvarende begrep eller fenomen på dansk, og da måtte forklaringene bli mer detaljerte. Noen av dem er enkle, som i tilfellet *duppe*: «Dubbe kaldes at dyppe Grød i en salt Mads kiele.» Men i andre tilfeller er det forklaringer som i formen nærmer seg en oppskrift. Det gjelder ikke minst alle melke- og oste-rettene i *Den Norske Dictionarium eller Glosebog* fra 1646 av presten Christen Jenssøn, som levde fra ca. 1610 til 1653. Beskrivelsene hans gir de første detaljerte opplysninger om ystemetoder i Norge. Her er forklaringen

av ordet møssebrøm:

Møssebrøm / kaldis et slags Kielost / som sydis aff allehaande slags Valle / som om Sommeren samlis aff ny giord Oste / hen ved 3. eller 4. Tønder / oc sydis saa lenge tredie Parten er ind søden / oc siden hensettis oc røris jdelig effter haanden / oc bliffuer der af dis tyckere. Af samme Møssebrøm giøris oc Oste som ere gandske nydelig.

Eksempelet «kalvedans»

I denne artikkelen vil jeg forsøke å vise ordlistenes verdi for norsk mathistorie gjennom et eksempel, matretten *kalvedans*. Dersom vi slår opp på *kalvedans* i de store oppslagsverkene, får vi vite at det er en pudding av råmelk, det vil si kumelk fra dagene rett etter kalvingen. Det er mitt generelle inntrykk at hvis folk i det hele tatt kjenner ordet *kalvedans*, er det i denne betydningen. Men et raskt blikk i moderne ordbøker er nok til å forstå at navnet dekker to forskjellige retter, én med kalvekjøtt og én med råmelk. Begge har fått navnet fordi de har noe med kalv å gjøre, og fordi det dreier seg om substanser med en viss skjelvende konsistens, som minner om nyfødte kalvers ustø ganglag.

Navnet *kalvedans* på denne melkretten var tidligere først og fremst utbredt på Østlandet, og i Sverige er betegnelsen kjent siden slutten av 1600-tallet. Andre steder het retten *kjetelost* (kjelost). Biskop Johan

Ernst Gunnerus (1718–1773) skriver i *Oeconomisk Afhandling om alle Maader hvorpaa Melken nyttes i Norge* fra 1774: «Kielost (nordenfjelds) og Kalvedans (syndenfjelds) laves af Raamelk» (s. 106). *Kjelost* het den også på Vestlandet. Ivar Aasen lokaliserer *Kjetel-Ost* til Bergens Stift.

Når det gjelder den andre retten, så er den mest kjent i dag under navnet *kalvesuss* eller *suss*, men i flere områder er navnet *kalvedans* brukt også om denne retten. Vi skal her se hvordan begge navnene forklares i de gamle ordlistene.

De eldste opptegnelsene

Den eldste kjente dokumentasjon av ordet *kalvedans* er i folkevisen «Rabnabrydlaupet i Kråkelund» i en nedtegnelse på en vestnorsk dialekt, trykt i 1647. Der hører vi hva gjestene tok med som gaver til festen:

*Reven gav ein lepselking,
leoragraut og kumla,
leorakaka, kalvadans,
kjæse, skjør og gumble,
rjomasoll og møsebrym i skogjen.*

Kalvadans står her etter en del innvollsretter og før en del melkeretter, men det er grunn til å tro at den hører til den første gruppen. En konkret beskrivelse av retten *kalvedans* finner vi første gang i en ordliste som ble nedtegnet i Bø i Vesterålen i 1698. Den danske språkforskeren Matthias Moth (ca. 1647–1719) hadde året før sendt en henvendelse til prester og latinskolelærere i Danmark-Norge med oppfordring om å sende inn lister med dialektord. Presten Jacob Laugesen Borch i Bø beskrev *kalvedans* som kokt og hakket kjøtt av kalvens føtter og hode, kokt med melk og mel. Fra Fyresdal i Telemark sendte presten Thomas Bloch inn sin liste, også i 1698, og der noterer

han ordet *suss*. Det var ifølge ham en rett av ferskt kalvekjøtt og røkt kjøtt blandet med melk. Men *suss* var allerede beskrevet tidligere, i en håndskrevet ordliste av en ikke navngitt forfatter i Råbyggelaget (de nordlige delene av Agderfylkene), trolig i 1670-årene. Det er en lang og omstendelig og nokså fornøyeelig beskrivelse, men her nøyer vi oss med den komprimerte versjonen i *Glossarium Norvagicum* (1749) av bergensbispem Erik Pontoppidan (1698–1764): «Kaafve-Suus, qvasi Kalve-Sod, s.n. en paa nogle Steder bekjendt Gelee, kogt af en nyfødt Kalv, som gandske heel, og naar Halsen allene er omvreden, koges i en Kedel med Vand indtil Benene falde fra, da Resten sies og settes hen at æde, som en Delicatesse for Folk af den Smag.»

I 1740-årene hadde presten og språkforskeren Knud Leem (1697–1774) beskrivelser både av *suss* og *kalvedans*. *Suss*, som han lokaliserte til Setesdalen, var kokt og hakket kalvekjøtt uten nærmere spesifisering, mens *kalvedans* var kjøtt av hode og føtter kokt med melk og gryn. I 1743 sendte det danske kanselli i København ut en rekke spørsmål om samfunnsforhold til norske embetsmenn, og ett av dem gjaldt dialektord. I en liten ordliste fra fogden i Råbyggelaget finner vi: «Susi Et slags kaagt af nyeføed kalvekiod until det bliver tyck som en scharley og kand skiæres med knifver, er een fornem rætt hos bønderne.»

Opptegnelser på 1800-tallet

Tidlig på 1800-tallet forklarte legen og ordbokforfatteren Laurents Hallager (1777–1825) i sin *Norsk Ordsamling eller Prøve af Norske Ord og Talemaader* at *kalvedans* var en ost av råmelk eller en gelé av kalvekjøtt, i det siste tilfelle kaltes den også *kalvesuss*. Ivar Aasen

hadde med *suss* («et Slags Mad af Kalvekjød») i *Ordbog over det norske Folkesprog* i 1850, mens han i 1873, i *Norsk Ordbog*, også hadde med *kalveskrybbe* fra Hardanger, som han forklarte på nøyaktig samme måte, og tilføyde at den liknet på *kalvesuss* og *kalvedans*. Hans Ross oppførte i *Norsk Ordbog. Tillæg til «Norsk Ordbog»* af Ivar Aaasen fra 1895 *kalvedans* (Hardanger) og *kalvesuss* (Mandal og Telemark) som «Gelee af Spædkalvkjød», mens han også forklarte *kalvedans* som kjelost, altså råmelkspudding. Dessuten tok han med enda et ord, i dette tilfellet fra Nord-Gudbrandsdal, *kalvedirr*, forklart som identisk med *kalvesuss*.

Det er imidlertid også et annet ord som opptrer i de eldre kildene: *kalvekip*[p]. Den første som beskriver det, er presten Borch i Vesterålen, dernest Knud Leem, som sier at det er det samme som *kalvedans* eller *suss*, og endelig biskop Gunnerus, som i sin ordsamling forklarer at det er en rett av kalvekjøtt. Hulda Garborg (1862–1934) har med retten i sin kokebok fra 1898. Huldas oppskrifter gikk som føljetong i avisen *Den 17de Mai* i 1898. Artiklene kunne klippes ut og bindes til bok. Den ble så utgitt som egen trykksak året etter, under navnet *kalvekiye*. Retten er kjent i trønderske dialekter som *kalvekjepp*.

Ut fra de beskrivelsene som finnes, kan vi antyde en geografisk fordeling av de ulike navnene. *Suss* og *kalvesuss* finnes på Sørlandet og Østlandet, *kalvedans* på Vestlandet og i Nord-Norge, *kalvekip* i Trøndelag med utstikkere nordover, *kalvedirr* og *kalveskrybbe* mer lokalt begrenset til henholdsvis Nord-Gudbrandsdal og Hardanger.

Mer profesjonelle beskrivelser

De beskrivelsene som kom ut på 1800-tall-

et, ble laget av mer og mer profesjonelle språkfolk, og «definisjonene» deres blir mer og mer standardiserte. De forsøker å se grunnleggende likhetstrekk mellom retter med ulike navn, noe som er helt nødvendig for å forstå norsk matkulturs særtrekk. Men samtidig mister vi viktige nyanser, som om hvorvidt kjøttet tilsettes andre ingredienser: mel, melk, gryn, krydder. De forfatterne som har detaljerte beskrivelser, viser også merkbare forskjeller på de ulike rettene. La oss sammenlikne Borchs skildring av to retter som ofte forveksles.

Kalv-Kip:

Kalve-Læver, gryn flesk Smaaskaaren, med Peber og Salt sammen menged og indsyed i Kalve Siderne, siden kaagt, og siden skaaren langs Beenene, derefter fiirelagd – Mand kand og bruge Rosin deudj, og Andetd gaat, disbedre lader dend sig æde –

Kalv-dantz:

Kalvens Fødder, og Hoved kogt, siden afskaaren Kiøded derpaa, derefter Hakket Smaat, og kaagt i melk med lidet byg-gryn udj, derefter opgivoid paa it fad, Naar ded er nu bleved kaalt, skivis ded i styker, og leggis paa Tallerken –

Vi ser lett at det dreier seg om to forskjellige retter. Det er også verdt å merke seg at oppskriften på kalvedansen bruker både hode og føtter, mens oppskriftene på *suss* bruker hele spekalven. Kanskje ser man også en noe enklere tilberedning i de mer av-sidesliggende områdene i det indre av landet, som Fyresdal og Råbyggelaget. Kystområdene har alltid hatt større kontakt over havet og bedre tilgang på eksotiske varer som rosiner, en av ingrediensene i kalvekipen fra Bø.

Fortsettelse på side 25

Høy og majestetisk eller lav og gemen? Om forbokstaven i ordet *Internett*

JAN HOEL

INTERNETT HAR NÅ VÆRT i folks bevissthet og på de flestes lepper i rundt 15 år. Det er forbausende hvordan en teknologisk nyvinning på så kort tid kan endre folks gjøren og laten både privat og i arbeidslivet. *Internett* – og særlig kortformen *nett(et)* – må være blant de mest brukte innholdsordene i norsk i dag. Det bør derfor ikke forundre noen at mange kontakter Språkrådet om ordets skrivemåte, særlig med spørsmål om det skal skrives med stor eller liten forbokstav. Noen ber om hjelp, andre har sterke meninger. Sjelden har så mange vært opptatt av noe så lite. Sånn går det når språkstrid blir avviklet!

I dette spørsmålet var Språkrådet tidlig ute, ja, kanskje for tidlig. Allerede i 1995 ble følgende vedtak gjort og kunngjort i Norsk språkråds årsmelding og på andre måter:

«*Internett(et)*, med bindestrek i sammensetninger, for eksempel Internett-adresse»

Ordet ble uten videre diskusjon oppfattet som et egennavn og gitt stor forbokstav. Begrunnelsen var at det er navnet på et bestemt verdensomspennende datanett som det bare kan være ett av om «hele verden» skal kunne ha glede av det. Et slikt navneord, eller egennavn (*proprium*) som det heter i grammatisk terminologi, skiller seg fra såkalte fellesnavn (*appellativer*) ved at det har en entydig referanse til noe i verden. Når et egennavn brukes, vil

man derfor uten videre kunne identifisere dette «noe». Fellesnavn betegner derimot alle medlemmer av en hel klasse av «noe» uten entydig identifisering av hvert enkelt medlem og skrives med liten forbokstav. Således er *Norge* et egennavn, mens *norgesglass* er et fellesnavn.

Før vedtaket i 1995 ble imidlertid etterleddet i ordet viet mye oppmerksomhet. Man ønsket å fornorske engelsk *Internet* ved å innføre dobbelt utlydende konsonant, men var usikker på om det lot seg gjøre av juridiske grunner. Det ble imidlertid fastslått at Internett er eierløst, og at navnet derfor ikke kan betraktes som et beskyttet varemerke. Dermed ble skrivemåten *Internett*, og norsk skilte lag med svensk og mange andre språk som har holdt fast ved den engelske skrivemåten. Det er ellers svært uvanlig å fornorske eller på annen måte endre skrivemåten for egennavn som ikke er historiske. Hvem ville på alvor finne på å skrive «Kokka Kola» eller «president Busj»?

Den alternative bestemte formen *Internettet*, som vedtaket åpnet for, har fått liten utbredelse.

Situasjonen i norsk i dag

I dag har mange bevisst gått over til å skrive *internett* med liten forbokstav, trass i at Språkrådet ikke har endret sitt vedtak. Det gjelder blant andre mange aviser og tidsskrifter, ikke minst tekniske sådanne. Til og med Norsk

Telegrambyrå har bestemt seg for den «gemene» forbokstaven, og det får rimeligvis følger i media. Et søk i det balanserte elektroniske bokmålskorpuset som er innsamlet og tilrettelagt ved Universitetet i Oslo (<http://www.hf.uio.no/iln/>), bekrefter dessuten – liksom ethvert søk på norskspråklige nettsider – at norske språkbrukere vaker mellom stor og liten forbokstav i dette ordet. Språkrådet kan ikke lukke øynene for denne situasjonen, men bør heller ikke endre vedtaket sitt uten at det foreligger tungtveiende grunner.

Kjernen i spørsmålet er om ordet *Internett* fortsatt blir oppfattet som et egennavn eller i vanlig språkbruk har mistet sitt egennavnpreg. Det er ikke lett å finne et entydig svar. At mange skriver ordet med liten forbokstav, behøver ikke bety annet enn at de gjør en feil, i likhet med å skrive for eksempel *kongen* med liten forbokstav når det siktes til *Kongen* i statsråd, som skal ha stor forbokstav, mens den nålevende kongen skal omtales med liten. Det er mulig at *Internett* etter hvert har fått sitt betydningsinnhold «allmenngjort» og endret i språkbrukernes bevissthet, slik at ordet ikke lenger har entydig referanse til et bestemt datanett, men snarere betegner en mediekanal, kommunikasjonsform eller teknisk funksjon i sin alminnelighet, på linje med fjernsyn, radio, presse osv. I tillegg til å vurdere slike semantiske forhold bør vi undersøke hvordan ordet opptrer i setninger, og om det fins språklige paralleller som kan bidra til avklaring. Før vi gjør det, kan det være interessant å se hvordan situasjonen er i noen beslektede språk.

Situasjonen i et videre perspektiv

I Norden er tendensen klar: Det er bare i islandsk og norsk man i normert

språk holder fast ved stor forbokstav i fullformen av ordet. I dansk (siden 2001) og i færøysk er liten bokstav nå regelen. I svensk (i Sverige og Finland) og finsk har man nylig åpnet opp for valgfrihet. På Island som i Norge er det mange som mener fullformen burde ha liten forbokstav. For kortformen er det bare islandsk som har en anbefaling om bruk av stor forbokstav, men det er også «tillatt» å bruke liten. Av de færøyske fullformene er *internet* mest brukt, men mange bruker også de to andre ordene i oversikten på neste side, kanskje særlig *alnót*, selv om ordet er offisielt frarådet!

For de øvrige europeiske språkene i oversikten er situasjonen vekslende når det gjelder både fullformen og kortformen. Om man ser bort fra tysk, der alle substantiver skrives med stor forbokstav, kan det på grunnlag av det begrensede språkutvalget i oversikten virke som om liten og stor forbokstav er om lag like utbredt. I noen av språkene er det som i norsk vakling mellom en anbefalt eller vedtatt skrivemåte med stor forbokstav og en hyppig brukt skrivemåte med liten. For nederlandsk og flamsk (i Belgia) er det offisielt vedtatt at både den fulle formen og kortformen skal skrives med liten forbokstav. Det er nok uansett riktig å si at også i de språkene som ikke hører hjemme i Norden, er det slik at språkbrukerne i stadig økende grad oppfatter den fulle formen av ordet som fellesnavn og skriver den med liten forbokstav, anerkjent eller ikke.

Fremmed eller hjemlig?

Det er verd å merke seg at mens man i norsk har tilpasset skrivemåten for den opprinnelige engelske fullformen, har man i mange av de øvrige språkene holdt fast ved den engelske skrivemåten. Ordet

Språk	Stor forb.	Liten forb.	Kortform
Norden			
Dansk		internet(tet) (fra 2001)	nettet
Finsk	Internet	internet (fra 2007)	netti
Færøysk		internet (også alnót og alnet)	netið
Islandsk	Internet		Netið/netið
Norsk	Internett Internettet		nett/nettet
Svensk	Internet	internet	nätet
Øvrige Europa			
Engelsk	the Internet	(the internet)	the Net (the net)
Fransk	Internet	l'internet	le Net / le net
Italiensk	Internet		la Rete / la rete
Nederlandsk (og flamsk)		internet (fra 2005)	het net
Nygresk		το ίντερνετ το διαδίκτυο	το νετ
Spansk	Internet		el Net / el net la Red / la red
Tysk	Internet		das Netz

net med den engelske betydningen er en fremmed fugl i de romanske språkene og i nygresk, både som etterledd i fullformen og som kortform. Særlig interessant er det at den engelske fullformen er beholdt uten tilpasning i svensk og tysk (i dansk er formen uansett «(-)net» i ubestemt form), mens kortformen faller sammen med de respektive hjemlige ordene *nät* og *Netz*. I færøysk, islandsk og nederlandsk er den hjemlige formen *net* den samme som i engelsk. I det hele tatt er det tydelig at kortformen gjerne blir skrevet med liten forbokstav i både Norden og landene der de øvrige språkene hører hjemme, og at

denne formen i noen tilfeller er blitt tilpasset til hjemlig skrivemåte eller alternerer i bruk med et hjemlig ord som *rete* (it.) eller *red* (sp.), som begge betyr 'nett(verk)'.

Egennavn eller fellesnavn?

Hva bør vi så gjøre på norsk? Bør vi fortsette å skrive *Internett* med stor forbokstav, eller bør det vedtas offisielt å gå over til liten? Spørsmålet vil ikke bli avgjort her, men vi skal se på hva som kan tale for eller mot den ene eller andre løsningen.

Internett er i utgangspunktet et egennavn, selv om man altså i norsk har tatt

seg den frihet å tilpasse skrivemåten. Opprinnelig viser ordet entydig til et bestemt internasjonalt datanett som omfatter «hele verden». Det fins ikke andre tilsvarende nett. I norsk kan egnenavn være ord i ubestemt form entall (*Internett*, *Per*, *Fredrikstad* osv.) eller i bestemt form (*Rondane*, *Nationaltheatret*, *Skoleveien* osv.). I all hovedsak er det bare den sistnevnte typen som kan tenkes også å være fellesnavn, for eksempel *skoleveien*. Egnenavn av begge typene kan stå alene som subjekt i en setning: «Per har en bil», «Skoleveien ligger utenfor sentrum». Dét kan vanligvis ikke fellesnavn i ubestemt form entall; setningen «Bil har fire dører» er ugrammatisk. Derfor er det i setningen «Internett har mange brukere» etter dette kriteriet rimelig å betrakte *Internett* som et egnenavn. Den alternative bestemte formen *Internettet* kunne derimot lettere behandles som et fellesnavn ut fra det samme kriteriet: «I fjor fikk internettet en mengde nye brukere.»

Men det fins enkelte fellesnavn som i ubestemt form entall *kan* brukes som subjekt alene. Det er blant andre slike som angir en bestemt funksjon eller en ubestemt mengde av noe, for eksempel *radio*, *fjernsyn*, *telefon*, *skole*; *mat*, *ferie*, *luft*, *olje*. Vi kan si: «Fjernsyn har flere tilhengere enn radio», «Skole gir kunnskaper», «Mat gir næring». På tilsvarende måte kan vi tenke oss *internett* brukt som fellesnavn: «I dag gir internett oss uante muligheter.»

Hva mer taler for å betrakte og behandle *internett* som et fellesnavn? Vi så i avsnittet ovenfor at noen fellesnavn i ubestemt form entall kan stå alene som subjekt. Også i andre setningsfunksjoner opptrer *internett* på samme måte som fellesnavn: «Jeg leste det på internett» har samme struktur som «Jeg så det på fjernsyn». Det er likevel vanskelig å

finne likedannede fellesnavn som kan stå som subjekt i ubestemt form entall. Undertegnede har bare klart å finne ett – også det et lånord – nemlig *interrail*, som er oppført slik i *Bokmålsordboka* på nettet (<http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>):

interrail subst (utt -reil; eng., av international og rail 'jernbane') reisetilbud til ungdom og pensjonister framsatt av Den internasjonale jernbaneunionen

Ifølge ordboka er *interrail* et fellesnavn. (Det er jo heller ikke vanlig at allmennordbøker inneholder oppslagsord som er egnenavn.) Man kan tenke seg ordet brukt slik: «De dro på interrail i fjor.» Dessuten kan ordet stå som subjekt alene i ubestemt form entall: «I fjor var interrail den mest populære reisemåten blant ferierende norsk ungdom.» Derimot er for eksempel *Interpol* og *Interflora* utvilsomt egnenavn. Hva er det så som gjør at *interrail* oppfattes som et fellesnavn? Svaret på det vil nok også kunne forklare hvorfor mange oppfatter *internett* som et fellesnavn.

Betydning i endring?

Det kan virke som om betydningsinnholdet til *interrail* har endret seg. Fra å være navnet på et bestemt reisetilbud for tog og den tilhørende billetttypen (fortsatt *InterRail* på NSBs nettsider) har ordet kommet til å bety en bestemt reisemåte som en funksjon av tilbudet.

Denne utviklingen i betydningsinnhold tilsvarer nok den som er skjedd med *Internett*. For de fleste viser ikke ordet (lenger) til et bestemt datanett, men snarere til den funksjonen dette nettet har som kommunikasjons- og mediekanal, ja, kanskje til selve innholdsformidlingen. Folk flest er ikke interessert i og har ikke kjennskap til den bakenforliggende infrastrukturen og teknologien, men er utelukkende

opptatt av bruksnyttene og bruksmulighetene. Det viktigste er å «være på (inter)nett(et)».

Forslag til løsning

Dersom man går over til å betrakte *internett* som et fellesnavn i norsk med den nyutviklede betydningen forklart ovenfor, vil det for noen språkbukere fortsatt være behov for iblant å omtale selve den tekniske infrastrukturen, altså å tillegge ordet den opprinnelige egennavn betydningen. Infrastrukturen vil jo fortsatt måtte identifiseres ved et egennavn med stor forbokstav. Én løsning kunne være å innføre to skrivemåter for fullformen som skiller seg fra hverandre bare med hensyn til stor eller liten forbokstav. Som tidligere nevnt har vi i praktiske skrivereregler allerede et slikt skille for eksempel mellom *Kongen* (som institusjon) og *kongen* (som person), mellom *Stortinget* (institusjonen og bygningen) og *stortinget* (slik det er sammensatt i en gitt

periode) samt mellom *Posten* (statselskapet) og *posten* (den som om bæres). Et lignende skille skal gjøres for eksempel mellom navnet på personen Quisling og betegnelsen på enhver quisling, mellom oppfinneren Diesel og drivstoffet diesel samt mellom øya Madeira og vinen madeira. Analogt kunne *Internett* brukes som navn på infrastrukturen og *internett* som alminnelig funksjonsbetegnelse med de tilhørende kortformene *nett-et* og *nett*. Det er imidlertid helt sikkert at slike løsninger ikke gjør livet lett for den som skriver! Derfor kunne man alternativt tenke seg at formene *internett*, *nettet* og *nett* betegnet funksjonen, mens den bestemte formen *Internettet* ble brukt som egennavn. Det ville muligens være noe lettere å huske og gjennomføre.

Om noen har kommentarer til eller synspunkter på det ovenstående, kan de gjerne sende noen «e-linjer» til jan.hoel@sprakradet.no.

Nordisk språkdeklarasjon nå på norsk

I 2007 vedtok utdanningsministrene i de nordiske landene en felles språkdeklarasjon om nordisk språkpolitikk. Nå finnes den også på norsk. Deklarasjonen tar blant annet sikte på å styrke nabospråkundervisningen i skolen og

gjøre de nordiske språkene synlige i offentligheten, for eksempel i TV og film. Det tas også til orde for å utvikle flere internordiske ordbøker, både elektroniske og papirbaserte. Mer informasjon på Språkrådets nettsider.

Det går så det gviner – eller til å grine av?

JENS SAXE HUSEBY

FRA TID TIL ANNEN opplever vi at språkfeil går som farsotter. Hvem husker ikke «konstantere», som mange som uttalte seg på fjernsyn, yndet å bruke på 1970-tallet. Eller «faktisk talt», som er en sammenblanding av «faktisk» og «praktisk talt». Den har vært å høre lenge. «Det går så det griner» er en tilsvarende sammenblanding. Når feilen oppstod, vet jeg ikke, men jeg la ikke merke til den før år 2000.

Den kom for alvor på moten blant journalistene i 2006, mener jeg, og florerer stadig i aviser og fjernsyn. Feilen er en forvanskning av det gamle østlandsuttrykk «*Det går så det gviner*». For eksempel: I søndagskronikken i Aftenposten den 24.9.2006 skrev Kåre Valebrokk blant annet: «Rentene er lave, og banker, industri og næringsliv for øvrig går så det griner.» Senere på høsten telte jeg dette epidemiske feiluttrykket tre ganger i ulike artikler bare i ett nummer av Dagens Næringsliv. I begynnelsen av april 2007 smykket Dagsavisen sin forside med samme feil.

Heldigvis er det noen som fortsatt har greie på seg. Budstikka hadde den 13.10.2006 et intervju med en 93 år gammel dame, som fortalte. «De skulle til onkel Sigurd Holo, og opp Skui-bakkene gikk det så det gvein.» Og det var ikke trykkfeil.

Da jeg således kunne dokumentere at riktig form er i levende bruk i bokmål, spurte jeg i en e-post Per Egil Hegge,

Aftenpostens utmerkede språkpolitikmann, om han ikke syns at Aftenposten burde skrive dette riktig når Budstikka greier det?

Jeg tror det må ha ført til en intern diskusjon der, for etter det mener jeg å ha lagt merke til at nå går det mer så det suser i Aftenposten. *Gviner* ble nok for sterkt, for det er jo østlandsk dialekt og står ikke i nyere riksmålsordbøker. Det noe tammere «suser» er dog å foretrekke fremfor «griner», som er helt feil.

Av dem som bruker uttrykket riktig i Bærum, bøyes verbet i dag slik: *gvine* – *gviner* – *gvein* – *gvini*. Det er ikke så fjernt fra norrønt, der det ifølge Johan Fritznors «Ordbog over Det gamle norske Sprog» (1891) het: «*hvína, hvín, hvein, hvinninn*, om en stærk Lyd som foraarsages ved en Gjenstands hurtige eller voldsomme Bevægelse».

Gustav Indrebø skriver i «Norsk Målsoga» (1951) om utviklingen av *hv*-lyden i norrønt: «*hv* gjekk yver til *kv* i storluten av målvaldet, til *v* i sudausthyrna. (...) Frå Vest-Noreg breidde *kv* seg vidare ut, og hadde fulla jamt yver nått so vidt fyre 1525 som det rekk no. I skrift heldt likevel *hv* seg for det meste, so lenge norskt skriftmål var til. På ei millomrand millom *kv*- og *v*-umkvervet vart ikkje framljoden styrkt, og so fall *h* radt burt. I våre dagar er segjemåten *v* i Austfold, Akershus, Odal, Vinger, noko av Solør, og på strendene i Bamble og

Aust-Nedenes, *gv* (gvas) var etter Hans Ross («Norske Bygdemaal 1905») i bruk, i minsto i sume ord, i Mid- og Aust-Tel., Vestf., Busk. fylke (minus Hall., Hurom, Røyken), det meste av Hadeland, noko av N.-Solør, *gv* hev sidan halde på å vika for *v* og *kv*».

Selv minnes jeg fra min barndom på Hadeland på 1950-tallet folk som sa *gvile mæddan* når de skulle hvile middag. Nå er det med forferdelse jeg hører på nærradioen hvordan hadelandsdialekten er i ferd med å bli rasert, slik bærumsdialekten er blitt de siste 100 årene. Alt rundt 1970 hadde Jevnaker overtatt dialekten fra Hønefoss. De øvrige hadelandsbygdene høres nå ut til å gjøre det samme. Det er til å grine av; et slags standard østlandsk mål er i ferd med å bre seg. Enten man går i butikken i Hønefoss, Oslo, Lillehammer, Porsgrunn, Gran eller Sandvika Storsenter, møtes man av praktisk talt samme målet bak disken.

Ordvern?

Sørlendingen Valebrokk og trønderen Hegge kommer begge fra områder der den norrøne *hv* for lengst er blitt til *kv*. Det er derfor ikke så rart om de ikke bruker østlandsuttrykket «gviner» riktig.

Utenom stedsnavnet *Gvarv*, finnes det ikke mange ord i ordbøkene som begynner på *gv*-. Hans Ross nevner i «Norsk Ordbog» (1895) : «gvorkje, se korkje», «gvikjaa, se kvetja», «gvølve, se «kvelva», «gveta; gvette, se kvæta; kvetta», og han henviser ellers generelt : «gv- se kv-.» Steinar Schjøtt har

i «Norsk ordbok» (1914): «gvaala, se vaala», «gvas o. fl. Se under kv-».

I Norge er mange hundre gamle hus vernet. Og mange naturparker. Hva med ord? Kan vi verne uttrykk? Kan vi verne lyder?

Jeg foreslår herved at man benytter anledningen til å ta vare på det gamle, men sprell levende uttrykket «Det går så det gviner», nå som det er så populært, og gir den korrekte formen sin fortjente plass i ordbøkene og i retteprogrammene i pc-ene, som et varig minne om det talemålet som er i ferd med å forsvinne på Østlandet. Bokstavrimet og den folkelige uttalen gir uttrykket en fengende spenst som gjør at det har holdt seg, og bredt seg.

UNESCO har vernet Geirangerfjorden. Kunne ikke Språknytt og Språkrådet etablere en liste over levende ord og uttrykk som bør vernes, og gå til aksjon mot forvanskningen før den fester seg, akkurat som riksantikvaren griper inn overfor dem som ødelegger vernede bygninger? Sørg for at ordene legges inn i retteprogrammene og ordbøkene. I dag får ingen opp «gviner» eller «gvein» som alternativ i staveprogrammet for bokmål, til tross for at ordene er i levende bruk.

Så sent som nå i siste uke av oktober 2007 brukte programlederen i debattprogrammet «Holmgang» feiluttrykket «Det går så det griner», og en statsråd i forrige regjering uttalte at i deres regjeringstid gikk det så det «grinte». Er ikke det til å grine av? Kan ikke Språkrådet gjøre noe med slikt?

Enklaver og eksklaver

VIGLEIK LEIRA

SKAL VI SI NOE OM aldersforskjellen mellom to mennesker, kan vi f.eks. si at *Marit er to år eldre enn Else*, eller at *Else er to år yngre enn Marit*. Det samme saksforholdet uttrykkes på to forskjellige måter. Når et hus skifter eier, kan det omtales som et salg eller et kjøp: *Ola har solgt huset til Petter* eller *Petter har kjøpt huset av Ola*.

Handel stater imellom kan omtales som *eksport* og *import*: *Kina eksporterer mye til USA* eller *USA importerer mye fra Kina*.

Den som fra én synsvinkel er *utvandrer*, er *innvandrer* sett fra en annen. Der var stor *utvandring* fra Norge til USA på 1800-tallet. Eller: Der var stor *innvandring* til USA fra Norge på 1800-tallet.

Begrepa i de ordpara som er omtalt, forutsetter hverandre. *Eldre enn* forutsetter *yngre enn*. Er der et *salg* av noe, må der nødvendigvis også være et *kjøp*. Eksport fra ett land tilsvarer import i ett eller flere andre. På samme måte er det med *utvandring* og *innvandring*.

Litt mer komplisert er det med de geografiske betegnelsene *enklave* og *eksklave*. Av disse to orda er *enklave* det best kjente og mest brukte. Et søk på Google (3.1.2008) gir 19 200 treff på *enklave*, 452 på *eksklave*.

Ordet *enklave* har tradisjonelt vært brukt på en måte som samsvarer med den forklaringa som er gitt i 4. utgave (2005) av Aschehough og Gyldendals

store norske leksikon:

«En del av en stat som er atskilt fra statsområdet for øvrig og omgitt av fremmed territorium (f.eks. Øst-Preussen 1918–39, området rundt Kaliningrad som del av Russland fra 1991).»

Definisjonen her utelukker tilfeller der en *heil* stat er omgitt av en annen stat, slik tilfellet er det med Vatikanstaten og San Marino, som begge er fullstendig omgitt av italiensk territorium, og med staten Lesotho, som er fullstendig omgitt av staten Sør-Afrika. Vanligvis er da heller ikke Vatikanstaten, San Marino og Lesotho omtalt som enklaver.

Områder som vanligvis er kalt enklaver, er bl.a. de spanske områdene Ceuta og Melilla på den marokkanske middelhavskysten og det angolanske området Cabinda ved atlantehavskysten, som er omgitt av statene Kongo og Kongo-Brazzaville.

Begrepet enklave kan tolkes innnevrende ved å kreve *fullstendig* innlukking i fremmedstatlig territorium, slik norsk Wikipedia gjør det: «I politisk geografi er en *enklave* et landstykke som er fullstendig omringa av et fremmed område.» Ceuta, Melilla og Cabinda vil da være utafor enklavebegrepet siden disse områdene også grenser til en kyststrekning. Dersom en i tillegg krever at det fremmedstatlige territoriet skal tilhøre *én* stat, vil Cabinda falle utafor enklavebe-

grepet også av den grunn, fordi dette området er omgitt av *to* stater.

Enklavebegrepet kan også tolkes *utvidende* ved å la det omfatte stater i sin helhet (slik Wikipedia gjør). En kombinasjon av de to mulighetene gir følgende definisjon:

En enklave er en stat eller en statsdel som er fullstendig omgitt av en annen stats territorium.

Denne definisjonen gjør Vatikanstaten og San Marino til enklaver i Italia og Lesotho til enklave i Sør-Afrika. I likhet med Cabinda vil også fylket Kaliningrad i Russland falle utafor begrepet, dels fordi det grenser til *to* stater, Litauen og Polen, og dels fordi Kaliningrad har sin egen kyststrekning mot Østersjøen. Etter denne definisjonen er staten Gambia nesten en enklave i staten Senegal, for bare en liten kyststrekning mot Atlanterhavskysten hindrer den i å være fullstendig omgitt av Senegal. Gambia kan derfor kalles *nestenenklave* (jamfør det franske ordet for 'halvøy', *presque'île* 'nesten-øy', direkte oversatt).

Ordet *eksklave* viser til en enklave sett i forhold til den staten som området tilhører. Eksklaven er et område *utafor* det «egentlige» statsområdet. Derfor

kan Ceuta og Melilla omtales både som spanske *enklaver* i Marokko og som spanske *eksklaver* i Marokko (eller i Afrika). Fylket Kaliningrad kan på sin side omtales som en russisk *eksklave* ved Østersjøen mellom Polen og Litauen, og Cabinda kan omtales som en angolansk *eksklave* ved Atlanterhavet mellom Kongo-Brazzaville og Kongo. Men uansett om en bruker *enklave* eller *eksklave* som betegnelse, vises der til samme faktiske forhold.

Derimot er ikke Vatikanstaten, San Marino og Lesotho eksklaver. Hver av disse statene har nemlig et sammenhengende territorium. Om en enklave også kan kalles eksklave, er altså avhengig av hva slags enklavebegrep som legges til grunn. Dersom en bruker ordet *enklave* slik det tradisjonelt har blitt brukt, kan en veksle mellom *enklave* og *eksklave* alt ettersom hvilket synspunkt en betrakter territoriet fra. Men hvis en lar begrepet enklave også omfatte hele stater, kan en ikke veksle mellom termene *enklave* og *eksklave* om ett og samme territorium.

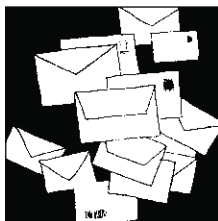
Den praksisen som dominerer i dagens norske språkbruk, tilsier at en ikke bør gå over til den begrepsanalysen som Wikipedia legger opp til.

Fra s. 16 *Språkhistorie*

I vår vurdering av kildeverdien i disse beskrivelsene må vi ta høyde for at ikke alle forfatterne var profesjonelle språkfolk, og vi må ta enda større høyde for at de ikke var profesjonelle kokker.

Det kan derfor være feil i opptegn-

elsene. Men i de store hovedtrekk er det helt klart at disse ordlistene, som i utgangspunktet skulle gi økt kunnskap om landets dialekter, samtidig har gitt helt uvurderlig kunnskap om tidligere tiders matlaging.

Redaksjonen tek gjerne imot brev frå lesarane. Det kan vere kommentarar til artiklane og emne i bladet, interessante ord

og uttrykk ein har komme over, nyord, spørsmål eller anna. Adressa er: Språknytt, Språkrådet, Postboks 8107 Dep, 0032 OSLO

Spørsmål: Hvorfor skiller man ikke mellom *han* og *ham*? Det skilles jo mellom *hun* og *henne*? Når ble skillet mellom *han* og *ham* borte?

Svar: Spørsmålet bygger nok på en temmelig utbredt misforståelse. I bokmål har en nemlig alltid kunnet skille mellom *han* og *ham*. Men alt i 1917 ble det tillatt å skrive *han* istedenfor *ham*. Likestilte ble *han* og *ham* i 1938.

Han og *ham* er altså fullt ut likestilte former:

1 etter preposisjon

Jeg så på han

Jeg så på ham

2 som direkte objekt

Jeg så han

Jeg så ham

3 som indirekte objekt

Jeg gav han pengene

Jeg gav ham pengene

Det ser ut som om du mener at siden det er et skille mellom *hun* og *henne*, så må det også være et skille mellom *han* og *ham*. Men forskjellen i uttalen av *han* og *ham* er så liten at det ikke er å undre over at disse to formene kan sammen-

falle, og i realiteten er jo formen *ham* temmelig sjelden i ledig muntlig språk.

Heller ikke språkhistorisk er det noen grunn til å kreve at det skal være et skille mellom *han* og *ham* etter mønster av *hun* og *henne*. De tilsvarende norrøne formene i nominativ og akkusativ var henholdsvis *hann* og *hann* og *hon* og *hana*. Å bruke samme form i nominativ og akkusativ i hankjønn har altså minst 1200 års tradisjon i norsk.

Egentlig er det formen *ham* som er gal i akkusativ. *Ham* er nemlig opprinnelig en dativform som har sneket seg inn i akkusativ. På norrønt het dette pronomenet *honom* i dativ, og i nynorsk er formen *honom* jamstilt med *ham* i akkusativ. *Ham* er en forvanskning, eller kanskje en fordanskning, av *honom*, som jo er den eneste akkusativformen svensk riksspråk bruker den dag i dag.

Henne er i likhet med *ham* en opprinnelig dativform, for den stammer fra den norrøne dativformen *henni*. Av den norrøne akkusativen *hana* fins det faktisk en rest i bymålet i Oslo. Denne resten er *a*, f.eks. i *Har u sett a?* *Der kommer a*. *Jæi ga a boka*.

Spørsmål: Skal ein skriva etternamnet de Gaulle med liten forbokstav i byrjinga av ei setning?

Svar: Skrivemåten de Gaulle kolliderer med regelen om at ein skal skriva substantiv med stor forbokstav i byrjinga av ei setning. Derfor lyder regelen for eit tilfelle som dette slik:

Namn som byrjar med liten forbokstav, f.eks. *af Burén*, *d'Artagnan*, *de Lange*, *la Cour*, *ter Jung*, *von der Lippe*, skal ein skriva med stor forbokstav når dei står fremst i ei setning.

Når eit ord er ført opp i denne spalta, tyder det berre at vi har registrert at det finst. Det tyder ikkje at Språkrådet går god for ordet.

Dersom vi rår til eller rår frå å bruke ordet, vil vi nemne det uttrykkekjeleg. Nyords-spalta blir redigert av Svein Nestor.

Anne-Cath. Vestlyaktig Hvorfor går folk rundt og sier ting som gurimalla og fyttirakkernsen? Jeg synes det høres litt vel forsiktig og Anne-Cath. Vestly-aktig ut?

Hilsen en som liker å kalle en spade for en spade.

Dagbladet 5.1.2008

antisvinnfirma Administrerende direktør Jan Carho i Bensinforhandlerne Forening mener tjenester fra antisvinnfirmaer er veien å gå. Årlig pumpes ubetalt bensin for 30 millioner kroner inn på tankene til svindlere.

Aftenposten 18.3.2008

belte (verb) Plan- og miljøutvalet i Vinje vedtok på førre møte at trafikk og anlegg får løyve til å belte gravemaskiner frå Farhovd til Torvehodammen i Vinje.

Vest-Telemark Blad 23.2.2008

borgerkort Mot slutten av neste år skal det norske borgerkortet lanseres. Kortet kan brukes i stedet for pass i Schengen-land, og kan brukes til tjenester på Internett.

Verdens Gang 3.4.2008

parsingle Selvstendighet er blitt som en ny religion. Det anses som lite vellykket å være avhengig av en partner eller å måtte tilpasse seg en annen, sier den svenske

trendforskeren Marie Söderqvist Tralau. Hun har nylig gjort en studie på fenomenet parsingle – eller personer som velger å leve sine liv som single selv om de er i faste forhold, og tror dette er i ferd med å bli en ny trend.

Aftenposten 12.3.2008

passivhus Lavenergiboliger (miljøhus) er en fellesbetegnelse på bygninger som er energibesparende. Passivhus er den mest energisparende av disse. [...] Grunnen til at det kalles passivhus, er at man tar i bruk mest mulig passive tiltak for å redusere energibehovet.

Dagsavisen 3.3.2008

sklijarn Tysdag kveld vart det sett opp såkalla «rails», eller sklijarn, øst i Knuteløypa. Dette er installasjonar snøbrettpøy-arar og også skiløparar bruker til å skli på og utføre triks på og rundt.

Møre-Nytt 6.3.2008

transperson Nå foreslår regjeringen [i Sverige] at det også skal være forbudt å diskriminere mennesker på grunn av alder og det den kaller kjønnsverskridende identitet. [...] Kjønnsverskridende identitet betyr at det ikke skal være tillatt å diskriminere transpersoner, dvs. mennesker som på en eller annen måte opptrer ukonvensjonelt i forhold til hvilket kjønn de har.

NRK P2 Verden i dag 31.1.2008

tregselsskatt Tregselsskatt har gjort det dyrere å kjøre bil inn og ut av Stockholm. Bompengeprojektet har som målsetning å begrense trafikken inn og ut av den svenske hovedstaden samt sikre milliardinntekter til nye veier og bedre kollektivtilbud.

Dagens Næringsliv 22.2.2008

Ny styreleder i Språkrådet

Forlagssjef Ida Berntsen er oppnevnt til styreleder i Språkrådet. Oppnevnelsen ble gjort av kulturminister Trond Giske 22. februar. Ida Berntsen er forlagssjef for dokumentarlitteratur i Cappelen Damm. Hun har tidligere jobbet i NRK P2 og er styreleder for stiftelsen Den norske Bokprisen og styremedlem i Den norske Burmakomité.

Ordlister og ordbøker til skulebruk

Språkrådet har laga eit oversyn over alle norske ordlister og ordbøker som er godkjende til skulebruk etter 1. juli 2005. Lista ligg på nettsidene til Språkrådet. Alle bøkene på lista følgjer gjeldande rettskriving. Det er Språkrådet som godkjenner ordlister og ordbøker til skulebruk, med heimel i opplæringslova.

Har du ein kandidat til Språkprisen?

Språkrådet deler kvart år ut to prisar for framifrå bruk av norsk i sakprosa, éin pris for nynorsk og éin for bokmål. Prisane kan gjevast for enkeltverk eller produksjonar frå dei siste fem åra og kan gå til personar eller grupper (institusjonar, bedrifter, organisasjonar). Kandidatar til prisane kan kome frå næringsliv, forskning, undervisning, forvaltning, presse og etermedium, teknologi og kulturliv. Språkprisen blir delt ut på Språkdagen 13. november.

Språkrådet ber om framlegg på kandidatdar innan 15. september. Framlegga bør grunngjevast. Send framlegga til

[eilov.runnesto\(a\)sprakradet.no](mailto:eilov.runnesto(a)sprakradet.no).

Les meir om Språkprisen på nettsidene til Språkrådet.

Vil ha mer norsk på høyskoler og universiteter

– Det bør lovfestes at norsk skal være det normale undervisningsspråket i høyere utdanning i Norge, skriver styreleder Ida Berntsen og direktør Sylfest Lomheim i Språkrådet i et brev til statsråd Tora Aasland. I brevet tar Språkrådet til orde for at det blir satt i verk språkpolitiske tiltak innenfor universitets- og høyskolesektoren. Språkrådet foreslår:

- lovfesting av norsk som det normale undervisningsspråket
 - systematisk registrering av undervisnings- og forskningsspråk
 - at utenlandske ansatte i undervisningsstillinger skal lære norsk innen en viss tid
 - at avhandlinger på andre språk enn norsk skal ha et sammendrag på norsk
- Les mer på Språkrådets nettsider.

Den 10. konferansen om leksikografi i Norden 3.–5. juni 2009 i Finland

Språkrådet i Norge, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap ved Tammerfors universitet og Nordisk forening for leksikografi inviterer til den 10. konferansen om leksikografi i Norden. Konferansen skal holdes på Tammerfors universitet. Mer informasjon på Språkrådets nettsider.

FORFATTARANE

Gulbrand Alhaug er professor i nordisk språkvitskap ved Universitetet i Tromsø. Han har mellom anna skrivi boka Fornamn i Noreg frå 1900 til 1975 – med vekt på endringar i namnemønsteret.

Jan Hoel er rådgjevar i Språkrådet.

Jens Saxe Huseby har vori vaksenopplæringsinspektør og mellom anna norsklærer i vidaregåande skule, lærarutdanning og vaksenopplæring sidan 1972.

Vigleik Leira har tidlegare vori rådgjevar i Norsk språkråd.

Henry Notaker er cand.philol. med nordisk hovudfag. Han var utanriks- og kulturmedarbeidar i NRK frå 1971 til 2004, har skrivi fleire bøker om mathistorie og er redaksjonsmedlem i det internasjonale tidsskriftet Food & History.

Dag Finn Simonsen er rådgjevar i Språkrådet.

Oliwia Szymańska har studert norsk i fem år ved Universitetet i Poznań og har etter det arbeidd som norsklærer for polakkar som ønskjer å arbeida i Noreg.

Omslagsbilete

Rute frå teikneserien Nemi
Nemi©Lise, distr. iblis@nemi.no

Internett

Tekstane i dette nummeret finst òg på Internett: www.sprakradet.no

SPRÅKRÅDET

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon: 22 54 19 50
Telefaks: 22 54 19 51

Ansvarleg redaktør:
Sylfest Lomheim

Redaktørar:

Svein Nestor
svein.nestor@sprakradet.no
Åsta Norheim
asta.norheim@sprakradet.no

**Abonnement og adresse-
ending:**
post@sprakradet.no

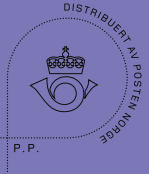
Signerte artikkelar står for
forfattaren sitt syn.
Fire nummer i året.
Opplag: 25 000
Redaksjonen avslutta 7.5.2008

Form: 07 Oslo
Trykk: 07 Aurskog

ISSN 0333-3825

B

NORGE

Returadresse:
SPRÅKRÅDET
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825